

Investigating Barriers to the Development of Handicrafts and Sustainable Rural Tourism from the Perspective of Rural Women Entrepreneurs (A Case Study of the Villages of Torbat-e Jam and Taybad Counties)

Hasan Giahi^a, Khadije bouzarjomehri^{a*}, Mahdi Kermani^b

^aDepartment of Geography, Faculty of Geography, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Razavi Khorasan, Iran.

^bDepartment of Social Sciences, Faculty of Social Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Razavi Khorasan, Iran.

*Corresponding author: Azar@um.ac.ir, <https://orcid.org/0000-0001-6027-1898>

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article	Handicrafts, as one of the most prominent manifestations of local culture and the rural creative economy, play a fundamental role in strengthening livelihoods, promoting entrepreneurship, and enhancing the social sustainability of local communities. This study aimed to identify the capacities and challenges of rural women's handicrafts and to elucidate their linkage with rural tourism in Torbat-e Jam and Taybad Counties. The study was applied in terms of purpose and qualitative and exploratory in terms of methodology, employing the Strauss and Corbin grounded theory approach. Data were collected through 20 semi-structured interviews with women handicraft producers, experts, and managers in the field of cultural heritage. The data were analyzed using MAXQDA software through three stages of open, axial, and selective coding. The findings resulted in the identification of 329 initial concepts, 24 axial categories, and one core category entitled "Empowering Rural Women through Handicrafts and Rural Tourism." The findings indicated that the major challenges included inadequate marketing and advertising infrastructure, limited financial capital, the absence of adequate support and insurance systems, unequal competition with industrial products, economic instability, cultural constraints, and ineffective legislative policies. In contrast, capacities such as intergenerational indigenous skills, a favorable geographical location, proximity to the Dogharoun border, and location along tourism routes in Razavi Khorasan provide opportunities for developing local entrepreneurial clusters and establishing effective linkages between handicrafts and rural tourism. Based on the findings, developing women's handicraft clusters, establishing cooperative workshops, providing digital marketing training, strengthening local branding, leveraging the potential of religious tourism in Mashhad, and ensuring sustained institutional support can serve as key strategies for the economic and social empowerment of rural women and the achievement of sustainable regional development. Furthermore, strengthening collaboration among local institutions, rural communities, and tourism stakeholders can enhance the effectiveness of these strategies.
Article history: Received: 2026/08/03 Received in revised form: 2026/08/23 Accepted 2026/08/10 Available online: 2026/09/22	
Keywords: Torbat-e Jam and Taybad, Rural development, Rural women entrepreneurs, Handicrafts, Sustainable rural tourism.	

Cite this article: Giahi, H., Bouzarjomehri, K., & Kermani, M. (2026). Investigating barriers to the development of handicrafts and sustainable rural tourism from the perspective of rural women entrepreneurs (A case study of the villages of Torbat-e Jam and Taybad Counties). *Strategies of Engineering Sciences and Sustainable Systems Management*, 2(2), 1-26. <https://doi.org/10.22034/jsesm.2026.602045.1046>

© The Author(s).

Publisher: Iranian Scientific Association of Waste Engineering and Management.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jsesm.2026.602045.1046>

Introduction

Rural handicrafts contribute to cultural heritage preservation, livelihood diversification, women's economic participation, and rural tourism. Their flexible, household-based nature makes handicraft production particularly relevant to rural women. However, Iranian rural handicraft enterprises face several challenges, including weak marketing, limited financial resources, inadequate infrastructure and institutional support, ineffective branding, competition from industrial and imported products, and limited adaptation to changing consumer preferences. Women producers may also encounter additional constraints related to household responsibilities, restricted mobility, weak networks, and limited entrepreneurial and digital skills.

Torbat-e Jam and Taybad counties in Razavi Khorasan Province have rich traditions of weaving and embroidery, with skills transmitted across generations. Their proximity to the Dogharoun border, tourism routes, and Mashhad provides opportunities for connecting handicrafts with tourism. Nevertheless, these cultural and geographical assets do not automatically lead to sustainable economic development. Therefore, this study identifies the major barriers facing rural women handicraft entrepreneurs and examines the causal, contextual, and intervening conditions affecting sustainable handicraft and rural tourism development in the study area.

Method

The study employed a qualitative, exploratory design to understand the experiences, perceptions, constraints, opportunities, and adaptive responses of rural women engaged in handicraft production. Grounded theory, based on the Strauss and Corbin framework, was used to identify relationships among categories and develop an explanatory model of barriers and potential development pathways. The study covered 15 villages across six rural districts in Torbat-e Jam and Taybad counties. The villages contained concentrated household-based handicraft activities, with approximately 6,658 households and more than 24,000 residents. Major activities included fert and textile weaving, carpet weaving, kilim weaving, needlework, crochet, hand embroidery, and coin embroidery. Twenty participants were recruited through purposive and snowball sampling. Most were rural women handicraft producers, complemented by cultural heritage and tourism specialists. In-depth interviews continued until theoretical saturation.

Interview transcripts were analyzed in MAXQDA using open, axial, and selective coding. Open coding generated 329 concepts, which were continuously compared and consolidated into 24 axial categories. Selective coding identified the central category and relationships among causal, contextual, and intervening conditions, strategies, and consequences. Trustworthiness was strengthened through member checking, researcher triangulation, and systematic documentation, consistent with Lincoln and Guba's criteria. The theoretical structure explains how barriers constrain handicraft capabilities and sustainable entrepreneurship.

Results

The analysis generated 329 concepts, 24 axial categories, and the central category "rural artisans as potential entrepreneurs surrounded by actual challenges." This category expresses the core paradox: rural women possess cultural, productive, and entrepreneurial capacities, but these remain partly unrealized within restrictive institutional, economic, social, and infrastructural conditions. Causal conditions included macro-level political, economic, and planning challenges; inadequate branding and information systems; unequal competition between handmade and industrial products; unstable markets associated with declining tourism demand; limited financial resources; insufficient legislative and planning support; and weak institutional implementation. Rising production costs and imported or machine-made products reduced competitiveness and constrained producers' ability to sustain production.

A finding concerned weak marketing, branding, and information systems. Producers often lacked professional packaging, product information, digital promotion, and market-research knowledge. Dependence on traditional sales channels and intermediaries consequently reduced market reach and bargaining power. Contextual conditions included limited awareness of tourism opportunities, inadequate institutional support, underused tourism capacities, and insufficient policy recognition of handicrafts as cultural and economic assets. Intervening conditions included difficulties obtaining raw materials, cultural restrictions on women's economic participation, inadequate production spaces, negative perceptions of household-based work, insufficient professional support, and weak rural physical and cultural infrastructure.

Participants described several strategies for overcoming these constraints: expanding multidimensional institutional support; creating cooperative mechanisms for raw-material procurement and distribution; strengthening producer networks; improving product quality and design; developing digital marketing skills; enhancing branding; and increasing social capital. Cooperative workshops were considered valuable because they could integrate production, training, marketing, networking, and tourism functions. Another priority was distinguishing authentic handmade products from industrial and imported imitations. Emphasizing authenticity, craftsmanship, cultural meaning, provenance, and place-based identity could shift competition from price toward differentiated value.

The consequences of existing conditions included declining interest among younger generations, unstable occupational outcomes, low financial returns, and uncertainty about the future of handicraft occupations. Weak profitability discouraged intergenerational transmission of traditional skills, while intermediary dependence limited producers' share of final market value. Overall, the central problem is not insufficient production capacity but weak connections among capabilities, markets, institutions, infrastructure, tourism, finance, and knowledge networks. Handicraft development is therefore a systemic rather than merely technical challenge.

Conclusions

Rural women in Torbat-e Jam and Taybad have substantial cultural, social, and entrepreneurial potential, but interconnected micro-, meso-, and macro-level barriers limit its conversion into sustainable livelihoods. The findings highlight the need for an integrated, place-based approach. At the micro level, strengthening entrepreneurial, digital, marketing, design, and financial skills is essential, while at the meso and macro levels, stronger cooperatives and producer networks, improved branding and tourism infrastructure, better access to finance and insurance, market regulation, and institutional coordination are required.

The study also highlights the potential of integrating handicrafts with rural tourism. Production workshops can serve as cultural and experiential tourism spaces, while the Dogharoun border, local cultural assets, tourism connections, and proximity to Mashhad provide opportunities for developing handicraft-tourism networks. Overall, sustainable development requires coordinated, gender-responsive, and market-oriented support across the handicraft value chain, enabling handicrafts to contribute to women's entrepreneurship, heritage preservation, and sustainable rural development.

بررسی موانع پیش روی توسعه صنایع دستی و گردشگری پایدار روستایی از دیدگاه زنان کارآفرین روستایی (مورد مطالعه: روستاهای شهرستان های تربت جام و تایباد)

حسن گیاهی^a، خدیجه بوزرجمهری^{a*}، مهدی کرمانی^b

^aگروه جغرافیا، دانشکده جغرافیا، دانشگاه فردوسی مشهد، خراسان رضوی، ایران.

^bگروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، خراسان رضوی، ایران.

*نویسنده مسئول: Azar@um.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	صنایع دستی به عنوان یکی از شاخص ترین نمادهای فرهنگ بومی و اقتصاد خلاق روستایی، نقشی اساسی در تقویت معیشت، توسعه کارآفرینی و پایداری اجتماعی جوامع محلی دارد. این پژوهش با هدف شناسایی ظرفیت ها و چالش های صنایع دستی زنان روستایی و تبیین پیوند آن با گردشگری روستایی در شهرستان های تربت جام و تایباد انجام شده است. پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر روش، کیفی و اکتشافی است که با بهره گیری از رویکرد نظریه زمینه ای استراوس و کربین انجام شد. داده ها از طریق ۲۰ مصاحبه نیمه ساختاریافته با زنان روستایی تولیدکننده، کارشناسان و مدیران حوزه میراث فرهنگی منطقه گردآوری و با نرم افزار MAXQDA و طی سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی تحلیل شد. نتایج پژوهش به استخراج ۳۲۹ مفهوم اولیه، ۲۴ مقوله محوری و یک مقوله مرکزی با عنوان «توانمندسازی زنان روستایی از مسیر صنایع دستی و گردشگری روستایی» انجامید. یافته ها نشان داد مهم ترین چالش های آنان شامل ضعف زیرساخت های بازاریابی و تبلیغات، کمبود سرمایه مالی، نبود نظام حمایتی و بیمه ای، رقابت نابرابر با محصولات صنعتی، بی ثباتی اقتصادی، محدودیت های فرهنگی و ناکارآمدی سیاست های تقنینی است. بر اساس نتایج پژوهش، توسعه خوشه های صنایع دستی زنان، ایجاد کارگاه های تعاونی، آموزش بازاریابی دیجیتال، تقویت برندینگ محلی و حمایت نهادی پایدار می تواند به عنوان راهبردهای کلیدی در توسعه صنایع دستی زنان روستایی جهت تحقق توسعه گردشگری پایدار روستایی منطقه بعنوان کاتالیزور به کار گرفته شود.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۵/۱۲ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۶/۰۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۶/۱۹ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۶/۳۱	
کلیدواژه ها: تربت جام و تایباد، توسعه روستایی، زنان کارآفرین روستایی، صنایع دستی، گردشگری پایدار روستایی.	

استناد به این مقاله: گیاهی، حسن؛ بوزرجمهری، خدیجه و کرمانی، مهدی (۱۴۰۵). بررسی موانع پیش روی توسعه صنایع دستی و گردشگری پایدار روستایی از دیدگاه زنان کارآفرین روستایی (مورد مطالعه: روستاهای شهرستان های تربت جام و تایباد). راهبردهای علوم مهندسی و مدیریت سیستم های پایدار، ۲(۲)، ۱-۲۶.

<https://doi.org/10.22034/jsesm.2026.602045.1046>

© نویسندگان

DOI: <https://doi.org/10.22034/jsesm.2026.602045.1046>

ناشر: انجمن علمی مهندسی و مدیریت پسماند ایران

مقدمه

روستاهای ایران همواره کانون تولید محصولات متنوع معیشتی و فرهنگی بوده‌اند. در این میان، صنایع دستی به‌عنوان جلوه‌ای از هنر کاربردی و مردمی، نه تنها بازتاب‌دهنده فرهنگ و تاریخ اقوام مختلف ایرانی است، بلکه ظرفیتی مهم برای توسعه اقتصادی و اجتماعی جوامع روستایی محسوب می‌شود. هر محصول دستی، روایت‌گر هویت بومی و فرهنگی محل تولید خود بوده و همین ویژگی آن را به یکی از عناصر کلیدی در توسعه گردشگری فرهنگی بدل کرده است (Yaqubi et al., 2023; Levy & Hawkins, 2010).

با وجود اهمیت بالای صنایع دستی، این بخش در ایران به دلایل مختلف همچون ضعف زیرساخت‌ها، مشکلات بازاریابی، نفوذ کالاهای خارجی و کم‌توجهی سیاست‌گذاران با چالش‌های جدی روبه‌روست (Ashuri, 2004). این وضعیت در حالی است که صنایع دستی در جهان سالانه گردش مالی بالغ بر هزار میلیارد دلار دارد و می‌تواند به‌عنوان یکی از ارکان توسعه پایدار و اشتغال‌زایی در مناطق روستایی مطرح باشد (Rogerson, 2007). در این راستا یکی از ابعاد بسیار مهم صنایع دستی در ایران، نقش‌آفرینی زنان روستایی است. آنان اغلب این مهارت‌ها را به صورت سینه‌به‌سینه فراگرفته‌اند و به دلیل ماهیت انعطاف‌پذیر این فعالیت‌ها، امکان کار در کنار مسئولیت‌های خانوادگی برای زنان فراهم شده است. از این رو، صنایع دستی نه تنها منبع درآمدی مکمل برای خانواده‌ها محسوب می‌شود، بلکه بستری برای کارآفرینی زنان، افزایش اعتمادبه‌نفس، ارتقای جایگاه اجتماعی و کاهش فقر و مهاجرت به شمار می‌رود (Boroumand & Bouzarjomehry, 2026).

بر اساس مطالعات میدانی در روستاهای شهرستان‌های تربت‌جام و تایباد، زنان هنرمند فعال در رشته‌هایی مانند فرت‌بافی (حوله‌بافی / پارچه‌بافی)، قالی‌بافی، رودوزی‌های الحاقی و گلیم‌بافی، ضمن حفظ میراث فرهنگی منطقه، ظرفیت بالایی برای ایجاد خوشه‌های کارآفرینی محلی دارند. موقعیت جغرافیایی ویژه این منطقه، همجواری با مرز دوغارون (بازار بین‌المللی)، قرارگیری در مسیر گردشگری خراسان رضوی و نزدیکی به مشهد به‌عنوان قطب زائرپذیر کشور، فرصت مناسبی برای پیوند صنایع دستی زنان روستایی با گردشگری فرهنگی و بازارهای ملی و فراملی فراهم کرده است. با وجود این ظرفیت‌ها، مشکلات متعددی همچون ناشناخته ماندن صنایع دستی بومی نزد گردشگران، نبود حمایت‌های نهادی مؤثر، فقدان برنامه‌های بازاریابی نوین، ورود کالاهای قاچاق و کم‌توجهی به آموزش‌های کارآفرینانه، مانع از شکوفایی کامل صنایع دستی در منطقه شده است. این شرایط باعث شده که پیوند میان صنایع دستی زنان روستایی و توسعه گردشگری به‌خوبی برقرار نشود و فرصت‌های اشتغال و توانمندسازی از دست برود.

در چنین بستری، توجه به توانمندسازی زنان روستایی از طریق صنایع دستی و گردشگری ضرورتی دوچندان می‌شود. صنایع دستی می‌تواند با تکیه بر سرمایه‌های فرهنگی، مهارت‌های بومی و نیروی کار زنان، زمینه‌ساز ایجاد کسب‌وکارهای کوچک و خانگی پایدار، تنوع‌بخشی به معیشت، کاهش مهاجرت، ارتقای کیفیت زندگی و در نهایت توسعه پایدار روستایی شود. بنابراین، بررسی علمی ظرفیت‌ها و چالش‌های صنایع دستی زنان در تربت‌جام و تایباد و ارائه راهکارهایی برای تقویت پیوند آن با گردشگری روستایی پایدار، می‌تواند نقشی کلیدی در تحقق اهداف کارآفرینی زنان و توانمندسازی آنان ایفا نماید.

مبانی نظری

۱. صنایع دستی و توسعه روستایی

صنایع دستی را می‌توان یکی از قدیمی‌ترین اشکال تولید فرهنگی و اقتصادی در تاریخ جوامع انسانی دانست؛ فعالیتی که در آن مهارت‌های دستی، خلاقیت، تجربه زیسته و دانش بومی تولیدکننده در فرایند آفرینش یک محصول مادی با یکدیگر تلفیق می‌شوند (Pop et al., 2003). صنایع دستی مهارتی است که به واسطه توانایی‌های هنرمند و صنعتگر

شکل می‌گیرد و از رهگذر فرایند آفرینش دستی، صورت و هویتی تازه می‌یابد. از این منظر، صنایع دستی صرفاً نوعی فعالیت تولیدی یا اقتصادی نیست، بلکه عرصه‌ای برای بازتولید و انتقال دانش، مهارت، ارزش‌ها و نمادهای فرهنگی در بسترهای اجتماعی و مکانی است.

در ادبیات برنامه‌ریزی توسعه، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، مفهوم صنایع روستایی، به‌ویژه صنایع دستی طی چند دهه اخیر جایگاه قابل‌توجهی یافته است. کشورهایی همچون چین، هند، مالزی و مصر، صنایع کوچک و صنایع دستی را به‌عنوان یکی از ابزارهای مهم برای مقابله با بیکاری، کاهش فقر، ایجاد فرصت‌های اشتغال و افزایش درآمد خانوارهای روستایی مورد توجه قرار داده‌اند بویژه از دهه ۱۹۵۰ به بعد، افزایش بیکاری و گسترش فقر موجب شد بسیاری از کشورهای در حال توسعه سیاست‌ها و برنامه‌های گسترده‌ای را برای تقویت این بخش در پیش گیرند (Divsalar, 2016).

در ایران به‌ویژه پس از انقلاب اسلامی، صنایع دستی روستایی به‌تدریج در سیاست‌های توسعه روستایی مورد توجه بیشتری قرار گرفت. وزارت جهاد سازندگی، در چارچوب سیاست‌های توسعه روستایی، توسعه صنایع دستی را با اهدافی از جمله کمک به توسعه پایدار روستاها، ارتقای شرایط اقتصادی و اجتماعی روستائینان، تولید بخشی از کالاهای مورد نیاز کشور و تقویت صادرات غیرنفتی دنبال کرده است (Golmohammadi, 2010). به این دلیل که صنایع دستی را پیوندی دوسویه با توسعه روستایی در نظر گرفت؛ از یک سو، ظرفیت ایجاد اشتغال، درآمدزایی و تنوع بخشی به اقتصاد محلی را دارند و از سوی دیگر، می‌توانند به حفظ و بازتولید میراث فرهنگی و دانش بومی جوامع روستایی کمک کنند؛ زیرا هنرهای بومی و صنایع دستی، حامل بخشی از نگرش‌های معنوی، باورها، ارزش‌ها، تجربه‌های تاریخی و ویژگی‌های قومی و جغرافیایی گروه‌های مختلف اجتماعی هستند و از این رهگذر می‌توانند به‌مثابه گونه‌ای از کالای فرهنگی، معرف هویت و فرهنگ سرزمین باشند (Majidi, 2017).

با وجود ظرفیت‌های فرهنگی و اقتصادی صنایع دستی، توسعه بازار این محصولات در ایران همچنان با مجموعه‌ای از محدودیت‌های ساختاری و مدیریتی مواجه است. افزایش درآمد سرانه، رشد جمعیت، توسعه مسکن و افزایش سطح زیربنای آن، گسترش تبلیغات و ترویج صنایع دستی به‌عنوان کالای ملی و فرهنگی و توسعه صادرات (Esmaceli & Habibi, 2017)، معرفی و ترویج محصولات با روش‌های نوین تبلیغاتی، بهره‌گیری از فناوری‌های جدید در فرایند تولید بدون تضعیف اصالت فرهنگی، حمایت از سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، ایجاد بازارچه‌های تخصصی، تدوین سیاست‌های مؤثر فروش و صادرات و حضور هدفمند در نمایشگاه‌های داخلی و بین‌المللی است از جمله عوامل مؤثر بر گسترش بازار داخلی و خارجی صنایع دستی ایران به شمار می‌روند (Boroumand & Bouzarjomehry, 2026).

۲. صنایع دستی زنان و گردشگری پایدار روستایی

توسعه پایدار روستایی به عنوان فرایند تغییرات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در محیط روستا، شامل بهبود بازدهی و افزایش اشتغال و درآمد روستائیان، تامین حداقل قابل قبول سطح تغذیه، مسکن، آموزش و پرورش و بهداشت می‌باشد و گرچه روستا و زندگی روستایی با فعالیت‌های کشاورزی عجین شده و نقش اصلی را در فعالیت‌های توسعه روستایی دارد، اما در دهه‌های اخیر نقش فعالیت‌های اشتغال‌زا موسوم به فعالیت‌های خارج از مزرعه از جمله صنایع دستی به عنوان فرصت‌های تکمیلی اشتغال تولید و افزایش درآمد خانوارهای روستایی مورد توجه سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان توسعه قرار گرفته است (Fallah-Tabar, 2018).

در اکثر نواحی روستایی کشور، زنان به کارهای دستی چون گلیم بافی، حصیربافی، سوزن‌دوزی یا دیگر صنایع دستی بومی هر منطقه می‌پردازند که فروش آنها درآمدی را برای خانوار و جامعه روستایی به ارمغان می‌آورد. نقش زنان روستایی در بسیاری از مشاغل به‌ویژه صنایع دستی ظریف و زنانبر، کاملاً آشکار شده است که با تولید و ایجاد درآمد

و اشتغالزایی، نقش مهمی در توسعه روستایی پایدار ایفا می‌کنند. به گفته مایکل تودار، راه حل نهایی مساله بیکاری و مشکلات شهری در بهبود محیط روستایی نهفته است و ریشه عقب ماندگی و نابرابری‌های کشورها ناشی از بیکاری فزاینده مناطق روستایی است (Todaro, 1987).

گردشگری پایدار حاصل تلاش در دستیابی به توسعه پایدار در تمام زمینه‌هاست. اجلاس زمین در سال ۱۹۹۲ در ریو دوژانیرو، دولت‌ها را به سمت توسعه‌ای سوق داد که حداقل زیان و لطمه را به محیط زیست وارد سازد. گردشگری پایدار نیز جزو توافقات حاصل در دستور کار اجلاس ۲۱ قرار گرفت و هدف اصلی در بسط معنایی گردشگری پایدار، ارائه رو‌های منطقی در بهره‌گیری از منابع طبیعی و انسانی و ممانعت از به کارگیری غیرعلمی این منابع است (Divsalar, 2016). زیرا بر اساس تعریف، گردشگری پایدار عبارت است از کلیه فرم‌های توسعه گردشگری شامل مدیریت و فعالیت‌های حفظ و احیای منابع طبیعی، تمامیت اجتماعی، اقتصادی و رفاه جامعه، حفظ و تداوم ساختمان‌ها و منابع فرهنگی جامعه (Darban & astaneh, 2016).

بنابراین توسعه گردشگری پایدار روستایی دارای چهار بعد اساسی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و اکولوژیکی است و از بعد پایداری، هیچ گونه رقابتی با یکدیگر نداشته و تمام این ابعاد به یک اندازه دارای اهمیت هستند. امروزه گردشگری روستایی یکی از مردمی‌ترین اشکال گردشگری محسوب می‌شود و عبارت است از فعالیت‌ها و گونه‌های مختلف گردشگری در محیط‌های روستایی و پیرامون آنها که در بردارنده آثاری (مثبت / منفی) برای محیط زیست روستا (انسان / طبیعی) می‌باشد، بدیهی است این چنین برداشتی از گردشگری روستایی می‌تواند زمینه‌های مختلف فعالیت‌های گردشگری چون سکونتگاه‌ها، رویدادها، جشنواره‌ها، ورزش‌ها و تفریحات گوناگون را در برگیرد که در محیط روستا شکل می‌گیرند (Darban & astaneh, 2016). همچنین گردشگری روستایی می‌تواند به عنوان یک ابزار برای تولید اشتغال و توسعه اقتصادی در مناطق روستایی امیدهایی را برای کاهش فقر فراهم آورد (Mir Katouli, 2011). کارآفرینی گردشگری روستایی از طریق نفوذ و تأثیر بر کلیه جوانب زندگی روستایی، آنها را چه از نظر اقتصادی و چه از نظر فرهنگی - اجتماعی به رشد می‌رساند. گردشگری روستایی در واقع شکلی از مشارکت همه اقشار جامعه روستایی در فرایند توسعه است چرا که با ورود گردشگر به یک منطقه تمامی افراد ناخودآگاه در مسیر توسعه قرار می‌گیرند؛ از جمله زنان روستایی با عرضه صنایع دستی به گردشگران می‌توانند نقش مهمی در معرفی تولیدات بومی، کسب درآمد و رونق اقتصادی خانوارها و جامعه روستایی ایفا نمایند. در واقع به گفته شاریلی، توسعه گردشگری پایدار به عنوان کاتالیزوری مؤثر در توسعه اجتماعی - اقتصادی و زیست محیطی روستاها و احیاء آنها تلقی شود (Moradi, 2024; Soltani, 2013).

پیشینه پژوهش

در زمینه پیشینه صنایع دستی زنان و توسعه پایدار گردشگری روستایی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: Zarandian (2024) در پژوهشی کیفی با رویکرد تحلیل مضمون، شبکه مضامین اشتغال زنان در صنایع دستی روستایی را شناسایی کرد. نتایج این مطالعه شامل ۷۱ کد باز، ۳۱ مضمون پایه، ۱۲ مضمون سازمان‌دهنده و سه مضمون فراگیر بود: ظرفیت‌های اشتغال در صنایع دستی زنان، موانع اشتغال زنان (از جمله موانع اجتماعی، خانوادگی، دولتی، بازار و مهارتی) و پیشنهادهایی جهت ارتقای اشتغال زنان در صنایع دستی (در سطوح کلان، کسب‌وکار و فردی) ارائه کرده است. این یافته‌ها می‌تواند به عنوان مبنایی برای سیاست‌گذاری کارآمدتر در زمینه اشتغال زنان روستایی به کار رود. Arabghani et al. (2020) در پژوهشی با عنوان «تحلیل توانمندسازی زنان روستایی در تولید مصنوعات صنایع دستی؛ مطالعه موردی دهستان عشق‌آباد نیشابور» تأکید می‌کند که مشارکت فعال زنان روستایی در تولید صنایع دستی نه تنها یک فعالیت اقتصادی، بلکه عاملی کلیدی برای توسعه محلی و دستیابی به توسعه همه‌جانبه است.

یافته‌های وی نشان داد که توانمندسازی زنان در این بخش نیازمند شناسایی دقیق مشکلات، عوامل مؤثر و ارائه راهبردهای محلی است.

Fallah-Tabar (2018) در مطالعه‌ای با عنوان «ارزیابی نقش زنان روستایی در صنایع دستی و ارتقای توسعه پایدار روستایی؛ مطالعه موردی جوادآباد ورامین» نشان داد که صنایع دستی نه تنها در اقتصاد محلی نقش بسزایی دارد، بلکه در ارتقای پایدار روستایی نیز اثرگذار است. تحلیل داده‌ها با بهره‌گیری از آزمون تی استیودنت و نمونه‌گیری ۱۳۰ زن روستایی، بیانگر آن بود که زنان شاغل در صنایع دستی سهم بیشتری در بهبود شاخص‌های توسعه پایدار داشته‌اند. Bouzarjomehri & Eslamfard (2017) در مطالعه‌ای درباره قالی و گبه زرین‌دشت دریافتند که کاهش درآمد، بی‌برنامگی نهادی و ضعف هماهنگی سازمانی موجب افول جایگاه این صنایع شده و زنان قالیباف برای امرار معاش به مشاغل دیگر روی آورده‌اند.

Ramezanzadeh lasboyee & Zaal (2016) در پژوهش خود درباره استان مازندران نشان دادند که کیفیت عرضه، جذابیت فرهنگی و بازاریابی ضعیف صنایع دستی مهم‌ترین چالش‌ها در پیوند صنایع دستی و گردشگری هستند. در سطح بین‌المللی، Parnwell (2018) در مقاله‌ای با عنوان «گردشگری و صنایع دستی روستایی در تایلند» نشان داد که بخش قابل توجهی از هزینه گردشگران صرف خرید صنایع دستی می‌شود و این امر بیانگر ظرفیت بالای صنایع دستی در توسعه روستایی است.

Hassan et al (2017) در مقاله‌ای با عنوان «حفاظت از صنایع دستی مالزی برای حمایت از توسعه گردشگری» نشان داد که، صنعت صنایع دستی در مالزی تحت تأثیر زنان است که در مناطق روستایی زندگی می‌کنند. این تحقیق به سهم کارآفرینان صنعت صنایع دستی برای توسعه جاذبه‌های گردشگری در مالزی می‌پردازد و توضیح می‌دهد که به جای اتکای صرف به ابتکار دولت‌ها، توسعه صنعت صنایع دستی می‌تواند توسط کارآفرینان هدایت شود.

Gough & Rigg (2012) در مقاله‌ای با عنوان «صنایع دستی روستایی در تایلند و ویتنام» به بررسی نقش و جایگزینی صنایع دستی در روند توسعه روستایی معاصر می‌پردازند و به این نتیجه رسیدند که صنایع دستی روستایی تحت فشار فرآیندهای جهانی‌شدن تغییر کرده اما همچنان به عنوان منبع مهمی برای معیشت پایدار، حفظ هویت محلی و جلوگیری از مهاجرت ایفای نقش می‌کند.

Shariati & shafiei (2018) بر لزوم ایجاد پایگاه داده جامع صنایع دستی برای ارتقای عملکرد این بخش تأکید کرده و آن را لازمه مشارکت بهتر صنایع دستی در گردشگری دانسته است.

لذا با مطالعاتی که تاکنون انجام گرفته مشخص شد که در منطقه مورد مطالعه پژوهشی در حوزه صنایع دستی زنان و نقش آن در توسعه گردشگری پایدار روستایی، به شیوه کیفی انجام نگرفته است. لذا در این تحقیق سعی گردید صنایع دستی بومی که توسط زنان روستایی تولید می‌شود به تفکیک روستاهای مورد مطالعه، به شیوه اکتشافی و با روش تحلیل بنیانی مورد شناسایی قرار گیرد و ظرفیت‌ها و چالش‌های آن‌ها جهت توسعه گردشگری پایدار توصیف و تحلیل شود و برای ارتقاء ظرفیت‌ها و کاهش چالش‌های موجود راهکارهایی ارائه گردد.

روش‌شناسی پژوهش

با توجه به هدف پژوهش حاضر که بررسی علمی ظرفیت‌ها و چالش‌های صنایع دستی زنان در شهرستان‌های تربت‌جام و تایباد و ارائه راهکارهایی برای تقویت پیوند آن با گردشگری فرهنگی است، لذا مطالعه حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت و روش، کیفی و اکتشافی به شمار می‌آید. جامعه آماری تحقیق شامل زنان فعال حوزه صنایع دستی، روستاهای شهرستان‌های مورد مطالعه بوده است. به منظور انتخاب مشارکت‌کنندگان، از نمونه‌گیری هدفمند و روش

گلوله‌برفی استفاده شد تا افرادی که بیشترین آگاهی و تجربه را در زمینه صنایع دستی و گردشگری دارند، وارد پژوهش شوند. و با مصاحبه نیمه ساختار یافته با ۲۰ نفر از زنان فعال در صنایع دستی روستایی به اشباع نظری دست یافتیم. با توجه به نوع تحقیق (کیفی) از رویکرد استراوس و کربین به جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها استفاده شده است. پس از جمع‌آوری اطلاعات، داده‌ها از طریق تحلیل محتوایی مورد واکاوی قرار گرفتند. به این صورت که مصاحبه‌ها به متن تبدیل شد و با ورود به نرم‌افزار MAXQDA و با استفاده از روش نظریه زمینه‌ای کدگذاری (باز، محوری و انتخابی) بر روی داده‌های خام صورت پذیرفته و متن مصاحبه‌ها تحلیل و بررسی شد. در نهایت در فرایند تجزیه و تحلیل داده‌ها ۳۲۹ مفهوم اولیه، ۲۴ مقوله محوری و یک مفهوم مرکزی حاصل شد. در نهایت یک نظریه از روابط بین مقوله‌های حاصل از مراحل قبلی، استخراج و یک روایت نظری برای پدیده ارائه گردید. در پایان این مرحله تلاش گردید مدل چالش‌ها و ظرفیت‌های صنایع دستی مرتبط با گردشگری روستایی استخراج شود.

لازم به ذکر است برای اطمینان از اعتبار و روایی کیفی پژوهش، از معیارهای لینکلن و گوبا شامل اعتبار درونی^۱، قابلیت انتقال^۲، اطمینان‌پذیری^۳ و تأییدپذیری^۴ استفاده شد. به همین منظور:

- یافته‌ها با مشارکت کنندگان (بازبینی اعضا) بازنگری شد،
 - تحلیل داده‌ها توسط پژوهشگران همکار تطبیق داده شد (کنترل هم‌پژوهشگر)،
 - و مستندسازی دقیق مراحل تحقیق صورت گرفت.
- در نهایت یک نظریه از روابط بین مقوله‌های حاصل از مراحل قبلی، استخراج و یک روایت نظری برای پدیده ارائه گردید و در پایان مدل چالش‌ها و ظرفیت‌های صنایع دستی مرتبط با گردشگری روستایی استخراج شد.

محدوده مورد مطالعه

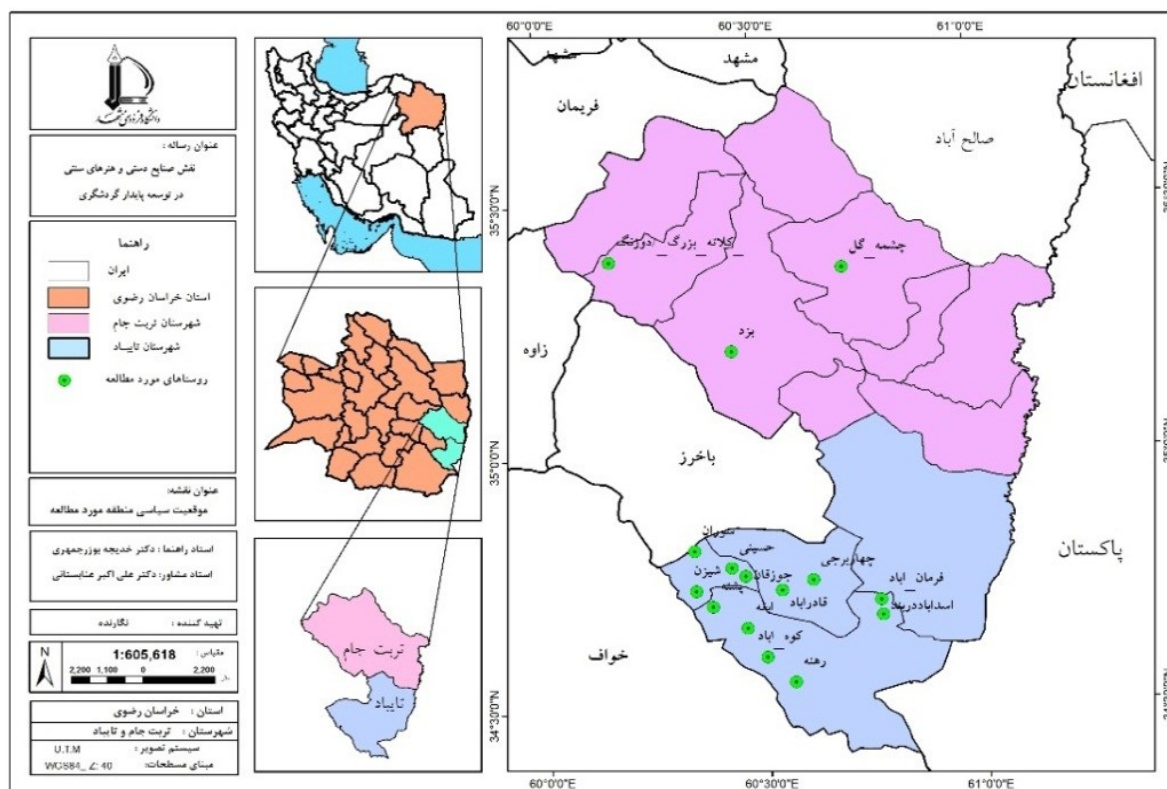
محدوده مورد مطالعه تحقیق شامل پانزده روستا از دو شهرستان تایباد و تربت جام در استان خراسان رضوی است، که دارای بیش‌ترین کارگاه صنایع دستی است. که در این مطالعه توان صنایع دستی آن‌ها را در جذب گردشگر روستایی مورد ارزیابی و تحلیل قراردهیم. این پانزده روستا (شکل ۱) در پنج دهستان با مجموع جمعیتی بالغ بر ۲۴ هزار نفر را تشکیل می‌دهند. برخی از این روستاها به عنوان روستاهای هدف گردشگری از سوی سازمان میراث فرهنگی انتخاب شدند. روستاهای مورد مطالعه طیف متنوعی از صنایع دستی عمدتاً شامل رشته‌های فرت‌بافی (انواع و اقسام پارچه فرت) قالی‌بافی، رودوزی‌های الحاقی (سوزن‌دوزی، قلاب‌بافی، گلدوزی دستی و سکه‌دوزی) گلیم‌بافی و به صورت خیلی محدود نمد مالی، تنور مالی و... را شامل می‌شوند که به صورت کارگاهی و یا خانگی مشغول به فعالیت هستند.

¹ Credibility

² Transferability

³ Dependability

⁴ Confirmability

شکل ۱. محدوده مورد مطالعه

Figure 1. Study area

یافته‌ها و بحث

در ابتدا مشخصات مصاحبه شوندگان در جدول ۱ آمده است. طبق جدول اکثر مصاحبه شوندگان دارای سطح تحصیلی دیپلم بودند و رشته فعالیت هنری آن‌ها پارچه بافی می‌باشد.

جدول ۱. مشخصات مصاحبه شوندگان (تولیدکنندگان صنایع دستی)

Table 1. Characteristics of interviewees (handicraft producers)

شماره	مدرک تحصیلی	روستای محل زندگی	رشته فعالیت هنری
۱	دیپلم	بزد	پارچه بافی
۲	سیکل	شیزن	پارچه بافی
۳	لیسانس	بزد	پارچه بافی
۴	دیپلم	قادرآباد	پارچه بافی
۵	سیکل	چشمه گل	قالی بافی
۶	دیپلم	سوران	پارچه بافی
۷	دیپلم	حسینی	گلیم بافی
۸	بیسواد	کوه آباد	پارچه بافی
۹	فوق دیپلم	چهاربرجی	پارچه بافی
۱۰	سیکل	بزد	رو دوزی‌های الحاقی
۱۱	بیسواد	رهنه	پارچه بافی
۱۲	ابتدایی	رهنه	قالی بافی
۱۳	سیکل	کلاته بزرگ	گلیم بافی

۱۴	دیپلم	پشته	پارچه بافی
۱۵	لیسانس	آبقه	پارچه بافی
۱۶	ابتدایی	چشمه گل	قالی بافی
۱۷	فوق دیپلم	کلاته بزرگ	رو دوزی های الحاقی
۱۸	خواندن و نوشتن	پشته	پارچه بافی
۱۹	خواندن و نوشتن	فرمان آباد	پارچه بافی
۲۰	بیسواد	بزد	پارچه بافی

مأخذ: یافته‌های میدانی، ۱۴۰۴

تولیدکنندگان روستایی علی‌رغم برخورداری از مهارت‌ها و ظرفیت‌های ارزشمند، در شرایطی نابرابر نسبت به تولیدکنندگان شهری فعالیت می‌کنند. ضعف زیرساخت‌ها، محدود بودن امکانات رفاهی، نداشتن ارتباطات اجتماعی گسترده و دشواری دسترسی به بازار از جمله موانع ساختاری هستند که این تولیدکنندگان با آن مواجه‌اند. بخش عمده توانمندی‌های آنان ریشه در انتقال نسلی مهارت‌های سنتی دارد، اما موانع موجود مانع از شکوفایی کامل این قابلیت‌ها شده و در بسیاری موارد قدرت چالش‌ها بر توانمندی‌ها غلبه یافته است. در شکل ۲ تصاویر مهم‌ترین صنایع دستی فعال منطقه که توسط زنان روستایی تولید می‌شود، آمده است.

شکل ۲. تصویر ۱: کارگاه فرت بافی / روستای پشته؛ تصویر ۲: کارگاه قالی بافی / روستای چشمه گل؛ تصویر ۳: کارگاه

فرت بافی (نخ ریزی) / روستای فرمان آباد؛ تصویر ۴: کارگاه قالی بافی / روستای بزد

Figure 2. Image 1: Fart-weaving workshop / Poshteh Village; Image 2: Carpet-weaving workshop / Cheshmeh Gol Village; Image 3: Fart-weaving (yarn spinning) workshop / Farman-Abad Village; Image 4: Carpet-weaving workshop / Bozd Village.

جهت دستیابی عمیق به مشکلات و معضلات پیش روی توسعه صنایع دستی و گردشگری روستایی اقدام به انجام مصاحبه با زنان تولیدکننده صنایع دستی تا حد اشباع نظری و تحلیل یافته‌ها به کمک نرم‌افزار مکس کیودا شد. خروجی نرم‌افزار در شکل ۳ ارائه شده است.

شکل ۳. مدل مفهومی نتایج کیفی با نرم افزار مکس کیودا (یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۴)

Figure 3. Conceptual model of qualitative results using MAXQDA software (Research findings, 2025)

هم‌چنین مهم‌ترین نتایج حاصل تحقیقات کیفی بدست آمده پژوهش در خصوص چالش‌های زنان روستایی کارآفرین و فعال در حوزه صنایع دستی منطقه مورد مطالعه در جدول ۲ ارائه شده‌است.

جدول ۲. خلاصه نتایج کدگذاری مقوله مرکزی، مقولات عمده محوری و گزیده‌ای از مقولات فرعی

Table 2. Summary of coding results: central category, major axial categories, and selected subcategories

مقوله مرکزی	مقولات عمده (محوری)	گزیده‌ای از مقولات فرعی
صنعتگران روستایی کارآفرینان بالقوه در محاصره چالش‌های بالفعل	چالش‌های سیاسی، اقتصادی و برنامه‌ریزی کلان	کم توجهی به پتانسیل‌های منطقه طبیعی و جغرافیایی اقتصاد تک بعدی تحریم‌های بین‌المللی
	فقدان برندینگ و نظام اطلاع‌رسانی جهت مبادله یا عرضه تولیدات	نازل بودن عرصه‌های نمایش و فروش تولیدات عدم برنامه‌ریزی پیرامون ایجاد بازارچه‌های محلی
	رقابت نابرابر تولیدات دستی با صنعتی	فقدان مرکز اطلاع‌رسانی گردشگری عدم معرفی صنایع دستی روستاهای منطقه در نقشه‌ها و بروشورها
	نابسامانی بازار فروش ناشی از تقلیل حضور گردشگران	عدم توانایی رقابت تولیدات داخل با نمونه‌های وارداتی قیاس نادرست صنایع دستی با تولید صنعتی ضعف توان اقتصادی و کاهش قدرت خرید عموم مردم کاهش بازدیدهای گردشگران از مناطق گردشگری
	عدم تقویت بنیادهای مالی مؤثر بر رونق تولید	سرمایه مالی بن‌مایه اصلی در فرایند تولید پایین بودن توان اقتصادی تولیدکنندگان دشواری دسترسی به اعتبارات مالی

فقدان نظام برنامه ریزی و تقنینی پشتیبان صنایع روستایی	عدم برنامه ریزی جامع و همه جانبه	لزوم بازنگری در سیاست های اجرایی
اهمال کاری در سیاست های اجرایی و مدیریتی	تأثیرپذیری نامطلوب از چالش های سیاسی	عدم نگاه سیستمی و یکپارچه میان مدیران و فعالان این حوزه
فقدان درونی سازی قواعد حوزه گردشگری	ناآشنایی با موازین گردشگری	عدم وجود دانش نظری کافی (عدم پیوند تجربه و دانش هنری و نظری)
عدم حمایت سازمان های متولی از تولید کنندگان	حمایت مقطعی و ناپایدار متولیان از تولید کنندگان	عدم ثبت هنرمندان پیشکسوت در فهرست حاملان میراث ناملموس
ظرفیت های متعدد حوزه گردشگری در سایه فراموشی	ناکافی بودن کنش های فراملی در زمینه صنایع دستی	توجه/عدم توجه به جنبه های کارکردی آثار تاریخی
فعالیت های هنری عنصری اثربخش ولی مغفول مانده در سطح کلان	اثربخشی هنرهای دستی بر اشاعه فرهنگی	مغفول ماندن عمده ظرفیت ها و جاذبه های گردشگری
دشواری دسترسی به مواد اولیه تولید	عدم وجود تشکلهای تعاونی برای تهیه و توزیع مواد اولیه	آثار هنری نمودی ملموس از فرهنگ و سنت جوامع
محدودیت های فرهنگی برای فعالیت های زنان روستایی	ملاحظات فرهنگی متعصبانه	اثربخشی صنایع دستی بر اقتصاد محلی
فقدان بسترهای فیزیکی مطلوب در تولید کارگاهی	غیراستاندارد بودن فضاهای کارگاهی	فرسودگی کارگاه های سنتی
سوگیری و ارزش نگاری نامطلوب نسبت به اهمیت تولیدات خانگی	عدم تعریف جایگاه حقوقی برای صنایع خانگی	عدم ارزش گذاری برای کار هنری
عدم دریافت حمایت های فکری در پشتیبانی فرایند تولید	نازل بودن دانش شناختی تولید کنندگان	غلبه نگاه ارزشی نامطلوب به صنایع دستی
فقدان زیرساخت های فیزیکی و فرهنگی در مناطق روستایی	نوگرایی و از بین رفتن تدریجی جاذبه های فرهنگی	اختلالات زیرساختی و فیزیکی در مناطق روستایی
لزوم گستردگی حمایت های چندجانبه از تولید کنندگان	دریافت های حمایتی بسترى انگیزه بخش برای تولید کننده	ورود سهل الوصول کالاهای قاچاق از درگاه های مرزی
تلاش مضاعف تولید کنندگان برای رقابت با کالاهای وارداتی	فقدان روزآمدی و کارآمدی در دانش و مهارت	درجه کیفیت تولیدات بومی دستخوش تنزل
تقویت سرمایه اجتماعی تولید کنندگان تسهیلگر فرایند فروش	ناآگاهی نسبت به ذائقه گردشگران خارجی	فقدان برگزاری دوره های آموزشی
کم رغبتی نسل جوان به فعالیت های خانگی و هنری	عدم تمایل نسل جدید به فعالیت کارگاهی	محدود بودن دایره ارتباطاتی قاطبه تولید کنندگان
حصول دستاوردهای فردی و شغلی ناپایدار	صنایع خانگی مؤثر بر رشد و ارتقای فردی	فرسایش جسمی حاصل از اشتغال
ملموس نبودن عایدی مالی برای تولید کنندگان بومی	تأثیرپذیری شدید مواد اولیه صنایع دستی از تحولات بازار	اختلالات نقشی در زندگی حرفه ای شاغلان صنایع خانگی
عدم اطمینان تولید کننده از آینده شغلی	فقدان چشم اندازهای شغلی	

مأخذ: یافته های پژوهش، ۱۴۰۴.

در ادامه به تمام مقوله‌های ارائه شده در جدول ۲ به تفصیل پرداخته می‌شود.

شرایط علی

مهم‌ترین شرایط مؤثر بر تضعیف کارآفرینی روستایی به ضعف نظام اطلاع‌رسانی و تبلیغات، رقابت شدید تولیدات صنعتی مشابه، کاهش قدرت خرید مشتریان، و سوءمدیریت دستگاه‌های متولی بازمی‌گردد. این عوامل به شکل مستقیم بر پایداری فعالیت اقتصادی زنان روستایی اثر گذاشته‌اند.

چالش‌های سیاسی، اقتصادی و برنامه‌ریزی کلان

بی‌ثباتی سیاسی و اقتصادی، تحریم‌های بین‌المللی و وابستگی ساختار اقتصادی به نفت، موجب کاهش سطح تولید و فروش صنایع دستی و تهدید فرصت‌های شغلی خرد شده است. سیاست‌گذاری‌های کلان اغلب بدون توجه به ظرفیت‌های محلی و اصول شایسته‌گزینی در مدیریت صورت گرفته و همین امر مانع توسعه پایدار کسب‌وکارهای روستایی گردیده است. روایت‌های مصاحبه‌شوندگان نشانگر شدت این چالش‌هاست. یکی از تولیدکنندگان (شماره ۳) بیان می‌کند: «به دلیل افزایش قیمت ارز، فروشندگان دیگر مواد اولیه را نسبه نمی‌دهند و ما مجبوریم همه چیز را نقد بخریم». یک زن تولیدکننده دیگر (شماره ۱) توضیح می‌دهد: «در سال ۹۶ حدود ۸۰۰ حوله تولید کردم اما دو سال بعد این عدد به ۴۰۰ رسید. هم گرانی مواد اولیه، هم کاهش قدرت خرید مردم و هم ندادن نسبه باعث شده که چهار برابر ضرر کنم». تولیدکننده دیگری (شماره ۵) به تعطیلی کارگاه‌های قالی‌بافی روستا اشاره کرده و می‌گوید: «قبلاً برای خودمان تولید و فروش داشتیم، اما حالا مجبوریم دستمزدی و با حقوق بسیار پایین کار کنیم». یکی دیگر (شماره ۱۹) از محدودیت فضای مسکونی برای تولید گلایه کرده و افزود: «اگر یک اتاق جدا داشتیم می‌توانستیم هر زمان که بخواهم ببافم، اما الان همیشه در تنگنا هستیم».

نمونه‌های دیگر نشان‌دهنده موانع بازاریابی و نوآوری هستند. مصاحبه‌شونده شماره ۱۵ می‌گوید: «در نمایشگاه‌ها برخی تولیدکنندگان نمی‌توانند درباره کارشان با مشتری صحبت کنند و همین مانع فروش می‌شود». به گفته مصاحبه‌شونده شماره ۱، «امروزه نرم‌افزارها می‌توانند در طراحی و خلاقیت کمک کنند اما تولیدکنندگان منطقه با طراحی صنعتی آشنا نیستند و تکرار طرح‌های قدیمی پاسخگوی بازار نیست». مصاحبه‌شونده شماره ۶ نیز بر لزوم تنوع و به‌روزرسانی طرح‌ها متناسب با سلیق جامعه امروز تأکید می‌کند. همچنین، مصاحبه‌شونده شماره ۴ از ناسازگاری طرح‌های هادی روستایی با اهداف گردشگری و بی‌توجهی نهادهای مسئول گلایه داشته و آن را عامل تخریب بافت‌های تاریخی و کاهش بسترهای تولید صنایع دستی می‌داند.

فقدان برندینگ و نظام اطلاع‌رسانی

یکی از چالش‌های کلیدی تولیدکنندگان روستایی، به‌ویژه زنان فعال در صنایع دستی، نبود سازوکارهای کارآمد تبلیغاتی و اطلاع‌رسانی است. یافته‌ها نشان می‌دهد که برندسازی و بسته‌بندی مناسب، تولید محتوای تبلیغاتی چندزبانه، و استفاده از رسانه‌های محلی و ملی تقریباً در این حوزه مغفول مانده است. به گفته یک مصاحبه‌شونده (شماره ۲): «تولیدات آن‌ها اکثراً فاقد بسته‌بندی و درج مشخصات است... شایسته است تولیدکنندگان به‌ویژه جوانان، این ضرورت را درک کنند تا زمینه فروش بیش‌تر محصولات فراهم شود». همچنین مصاحبه‌شونده شماره ۱ تأکید می‌کند: «لازم است علاوه بر تولید محتوا به زبان فارسی برای بازار داخل، محتوای غنی به زبان انگلیسی نیز عرضه شود تا دنیا با ارزش‌های فرهنگی ما بیشتر آشنا گردد». در همین راستا، مصاحبه‌شوندگان دیگر بر نقش نمایشگاه‌های ادواری، فضاهای عمومی برای عرضه تولیدات، رسانه‌های محلی و آموزش بازاریابی تأکید کرده‌اند. با این حال، چالش‌هایی نظیر «عادت به شیوه‌های سنتی فروش»، «نبود بسته‌بندی استاندارد» و «ضعف در تولید محتوای رسانه‌ای» همچنان به‌عنوان موانعی جدی باقی مانده‌اند.

رقابت نابرابر تولیدات دستی با محصولات صنعتی

یکی دیگر از موانع جدی، هجوم تولیدات شبه صنایع دستی وارداتی (خصوصاً از چین) است که با قیمت پایین و ظاهر مشابه، بازار صنایع دستی اصیل را تهدید می کنند. به گفته مصاحبه شونده شماره ۱: «ورود کالاهای شبه صنایع دستی و ماشینی به ویژه از کشور چین آسیب زیادی به کسب و کارهای اصیل و خانگی زده است». این شرایط باعث تضعیف انگیزه تولیدکنندگان بومی، افت کیفیت و کاهش تقاضا برای محصولات دستی شده و رقابتی نابرابر میان تولیدات ماشینی و هنری شکل داده است.

نابسامانی بازار فروش ناشی از کاهش گردشگران

یافته ها نشان می دهد که کاهش حضور گردشگران - به ویژه به دلیل تحریم ها، همه گیری کرونا و افت توان اقتصادی عمومی - بازار صنایع دستی را به شدت محدود کرده است. به گفته یکی از تولیدکنندگان (شماره ۱۲): «قالی و گلیم به دلیل قیمت بالا در توان خرید همه کس نیست... معمولاً گردشگران مرفه به مناطق مجهزتر می روند و اینجا انتخاب نمی شود». تولیدکننده دیگری (شماره ۳) می گوید: «ناچار شدم محصولات خود را با ۲۵ درصد تخفیف یکجا به دلان بفروشم... می دانم سود اصلی نصیب من نمی شود اما چاره ای ندارم» این شرایط نه تنها درآمد زنان تولیدکننده را کاهش داده بلکه قدرت چانه زنی آن ها در بازار را نیز تضعیف کرده است.

ضعف در بنیان های مالی و اعتباری

یکی از موانع بنیادین، فقدان سرمایه مالی کافی برای توسعه فعالیت ها و دسترسی دشوار به تسهیلات بانکی است. شرایط دشوار ضامن گیری، عدم آگاهی از ضوابط و نبود حمایت کافی، عملاً امکان رشد و نوآوری را از بسیاری از زنان تولیدکننده گرفته است. به گفته یک تولیدکننده (شماره ۱۰): «فعالین زیادی با توان مالی اندک مشغول صنایع دستی هستند و اقتصاد مقاومتی را عملی کرده اند؛ دولت باید مستقیماً مواد اولیه را به ما برساند». دیگری (شماره ۷) بیان می کند: «ما از شهر و بانک فاصله داریم و گاهی اصلاً از شرایط وام باخبر نمی شویم» همچنین مصاحبه شونده شماره ۴ تأکید می کند که «مشوق ها و تسهیلات فعلی ناکارآمد است و تحول چشمگیر نیازمند بازنگری اساسی است».

فقدان نظام برنامه ریزی و حمایت تقنینی

بررسی ها نشان داد که قوانین و سیاست های موجود در حوزه صنایع دستی نه تنها ناکارآمد، بلکه بعضاً ناسازگار با شرایط امروز هستند. فقدان یک طرح جامع ملی برای حمایت از صنایع دستی و نگاه جزیره ای دستگاه ها از موانع اصلی توسعه این حوزه است. مصاحبه شونده شماره ۱۲ اظهار می کند: «نبود طرح جامع را گم شده صنایع دستی می دانم. ما تا ندانیم از صنایع دستی چه انتظاری داریم، گامی بر نمی داریم». همچنین مصاحبه شونده شماره ۱ تأکید دارد: «لازمه موفقیت نگاه سیستمی و یکپارچه است. اقدامات پراکنده نتیجه ای در پی ندارد»

اهمال کاری در سیاست های اجرایی و مدیریت

مدیریت ناکارآمد و عدم هماهنگی میان نهادهای متولی، ضعف نظارت بر اجرای برنامه ها، و ورود نگاه های سیاسی به حوزه صنایع دستی، از دیگر چالش های مطرح شده است. مصاحبه شونده شماره ۳ تصریح می کند: «صنایع دستی به دلیل ابعاد گوناگون خود، به تنهایی از سوی یک ارگان به اهداف نمی رسد» همچنین به گفته مصاحبه شونده شماره ۲: «سطح ورود گردشگران خارجی طی سال های اخیر به واسطه چالش های سیاسی به شدت افت کرده است» این شواهد نشان می دهد که بدون اصلاح سیاست های اجرایی و ایجاد هماهنگی بین بخشی، فرصت توانمندسازی زنان تولیدکننده همچنان محدود خواهد ماند.

شرایط زمینه ای

شرایط زمینه ای به مقولاتی اشاره دارد که ابعاد گسترده تر و جایگاه زیربنایی تری در مسئله تحقیق دارند. در این حوزه، افزایش سطح آگاهی و ارتباطات تولیدکنندگان به عنوان یکی از متغیرهای کلیدی، نقشی اساسی در بهبود فعالیت های

شغلی ایفا می‌کند. در مقابل، کاهش حمایت‌های ساختاری و کم‌توجهی به ظرفیت‌های بالقوه صنایع دستی، آثار نامطلوبی هم بر تولیدکنندگان و هم بر کلیت نظام فرهنگی و اقتصادی کشور برجای می‌گذارد. این امر اهمیت دوچندان دارد، زیرا صنایع دستی نه تنها بخشی از هویت فرهنگی و میراث جوامع روستایی را بازتولید می‌کند، بلکه ظرفیت اقتصادی چشمگیری نیز دارد.

فقدان درونی‌سازی قواعد حوزه گردشگری

سطح آگاهی تولیدکنندگان از سازوکارهای حوزه گردشگری و بازار صنایع دستی، عاملی تعیین‌کننده در میزان موفقیت آنان است. در مناطق روستایی، تولیدکنندگان عموماً دانش محدودی نسبت به قوانین، حقوق، و ظرفیت‌های حرفه‌ای خود دارند و همین امر، توانایی آنان را در بهره‌گیری از فرصت‌های اقتصادی کاهش داده است. علاوه بر این، نبود برنامه‌های آگاهی بخشی برای گردشگران نیز سبب شده است تا تقاضای بازار محلی کمتر از ظرفیت واقعی باشد. یکی از کارشناسان (مصاحبه‌شونده شماره ۹) می‌گوید: «در مذاکراتی که با صاحبان کارگاه‌های خانگی داشتیم، میزان آگاهی آنان از منافع گردشگری بسیار پایین بود» همچنین تولیدکننده‌ای (شماره ۳) تأکید می‌کند: «محصولاتی که به گردشگران عرضه می‌شود، اغلب بدون بسته‌بندی است. دلیل اصلی این موضوع ناآگاهی تولیدکنندگان از اصول بازاریابی و فروش حرفه‌ای است»

عدم حمایت سازمان‌های متولی

حمایت‌های نهادی و سازمانی می‌توانند نقشی مکمل در کنار تلاش‌های فردی ایفا کرده و انگیزه، رشد و پایداری فعالیت تولیدکنندگان را تضمین کنند. با این حال، یافته‌ها نشان می‌دهد که تولیدکنندگان روستایی کمتر از حمایت‌های سازمان‌های متولی بهره‌مند شده‌اند. فقدان بیمه، ناکارآمدی تسهیلات، و حمایت‌های مقطعی و نمایشی از مهم‌ترین چالش‌ها در این بخش است. به گفته یکی از تولیدکنندگان (شماره ۱۲): «بیمه نداریم و کسی از ما حمایت نمی‌کند» دیگری (شماره ۱۶) می‌افزاید: «حتماً قالی‌بافی شغل محسوب نمی‌شود که ما بیمه نیستیم. دولت فقط مشاغل پشت‌میزنشینی را شغل می‌داند» یکی دیگر (شماره ۱۸) تجربه‌ای از فروش نسبه خود بیان می‌کند: «۱۰۰ حوله را در سال ۹۶ به قیمت ۴۰۰ هزار تومان نسبه فروختم. خریدار پس از ۹ ماه و با فروش محصول کشاورزی پول را پرداخت. این تأخیر علاوه بر زیان مالی، سرمایه در گردش مرا هم تحت تأثیر قرار داد»

ظرفیت‌های مغفول گردشگری

یکی از مهم‌ترین بسترهای توسعه صنایع دستی است، اما در بسیاری مناطق روستایی این ظرفیت‌ها به خوبی شناسایی و بالفعل نشده‌اند. آثار تاریخی و جاذبه‌های طبیعی می‌توانند موجب افزایش چشمگیر حضور گردشگران شوند و از این طریق به رونق صنایع دستی و بهبود معیشت خانوارها کمک کنند. با این حال، نبود برنامه‌های جامع و نهادهای فعال موجب شده بخشی از این ظرفیت‌ها در «سایه فراموشی» باقی بمانند. به گفته یکی از مصاحبه‌شوندگان (شماره ۹): «گردشگران مهم‌ترین مشتریان صنایع دستی هستند. اگر تولیدکنندگان توجه شوند، می‌توانند از این فرصت استفاده زیادی ببرند». یک کارشناس (شماره ۲) نیز تأکید می‌کند: «رایزنان فرهنگی باید ظرفیت‌های گردشگری ایران را معرفی کنند تا زمینه حضور گردشگران خارجی بیشتر شود». نمونه‌های دیگر نشانگر بی‌توجهی به زیرساخت‌هاست. مصاحبه‌شونده شماره ۱۷ می‌گوید: «حمام تاریخی فرمان‌آباد که می‌توانست محل عرضه محصولات دستی باشد، به حال خود رها شده و رو به ویرانی است». همچنین مصاحبه‌شونده شماره ۸ به محرومیت شرق خراسان رضوی از مسیرهای اصلی گردشگری اشاره کرده و آن را عاملی برای محدودیت بازار صنایع دستی دانسته است.

فعالیت‌های هنری؛ عنصر اثربخش اما مغفول در سطح کلان

صنایع دستی علاوه بر جنبه اقتصادی، کارکردهای فرهنگی، اجتماعی و هویتی مهمی دارند. این فعالیت‌ها بخشی از «دانش بومی» جوامع را منتقل کرده و به بازتولید سنت‌ها و هویت فرهنگی کمک می‌کنند. با وجود این، نگاه کلان به صنایع دستی اغلب صرفاً اقتصادی بوده و سایر ابعاد ارزشمند آن مغفول مانده است. به گفته یکی از مصاحبه‌شوندگان (شماره ۱۶): «صنایع دستی قدرت زیادی در جذب گردشگر دارد. شهرها و روستاهای خلاق صنایع دستی، به مثابه موزه‌های زنده بشری هستند» دیگری (شماره ۱۳) می‌افزاید: «رونق صنایع دستی موجب حفظ دانش بومی می‌شود که نتیجه قرن‌ها تجربه مفید و سازنده گذشتگان ماست». این شواهد نشان می‌دهد که توجه همزمان به کارکردهای اقتصادی و فرهنگی صنایع دستی، نقشی کلیدی در توانمندسازی زنان روستایی و توسعه پایدار گردشگری دارد.

شرایط مداخله‌گر

شرایط مداخله‌گر به عواملی اشاره دارد که اگرچه به‌طور مستقیم در فرایند تولید و توانمندسازی زنان روستایی دخیل نیستند، اما در سطحی عمومی‌تر، زمینه‌های استمرار یا تضعیف فعالیت‌های آنان را شکل می‌دهند. در این حوزه، موانع تأمین مواد اولیه، محدودیت‌های فرهنگی برای زنان، فقدان زیرساخت‌های کارگاهی، نگرش‌های منفی نسبت به تولیدات خانگی، کمبود حمایت‌های فکری، و ضعف زیرساخت‌های فیزیکی و فرهنگی از جمله چالش‌های کلیدی به شمار می‌روند. این عوامل هم بر کیفیت تولید و هم بر امکان حضور فعال زنان در عرصه‌های اقتصادی و گردشگری اثرگذار هستند.

دشواری دسترسی به مواد اولیه تولید

تولید صنایع دستی در گرو دسترسی به مواد اولیه مناسب و مقرون به صرفه است. با این حال، افزایش بی‌رویه قیمت مواد اولیه و نبود بسترهای حمایتی، تولیدکنندگان خرد روستایی را با چالش جدی مواجه کرده است. در شرایطی که آنان قادر به افزایش متناسب قیمت محصولات خود نیستند، فشار هزینه‌ها به کاهش تولید و حتی خروج از چرخه فعالیت منجر می‌شود. به گفته یکی از مصاحبه‌شوندگان (شماره ۳): «تولیدکنندگان به صورت منفرد از شهرهای مختلف اقدام به خرید می‌کنند که این اقدام قیمت تمام شده محصول را افزایش می‌دهد» تولیدکننده دیگری (شماره ۶) نیز اظهار داشت: «با این شدت گرانی و وضع نامناسب اقتصادی، به سختی قادرم اندکی از نخ مورد نیازم را بخرم و مجبور شدم تولید خود را به یک‌سوم کاهش دهم» این شرایط بیانگر نیاز فوری به ایجاد تعاونی‌های تولیدی و سازوکارهای حمایتی نهادی است تا تولیدکنندگان بتوانند مواد اولیه را به‌صورت عادلانه و منصفانه تأمین کنند.

محدودیت‌های فرهنگی برای فعالیت‌های زنان روستایی

یکی از مهم‌ترین موانع توانمندسازی زنان روستایی، هنجارهای فرهنگی سخت‌گیرانه است که امکان مشارکت آنان در بازار کار را محدود می‌سازد. اگرچه در سال‌های اخیر مطالبه‌گری زنان برای دستیابی به حقوق فردی و اجتماعی پررنگ‌تر شده است، اما بسیاری از زنان همچنان با مقاومت همسران و خانواده‌ها برای اشتغال و حضور در بازار مواجه‌اند. به گفته یکی از تولیدکنندگان (شماره ۴): «متأسفانه همسر به بهانه‌های مختلف مرا از این کار منع می‌کند و اجازه نمی‌دهد بخشی اندکی از وقتم را در این راه صرف کنم» نمونه‌ای دیگر (شماره ۹) بیان می‌کند: «من تنهایی نمی‌توانم و اجازه ندارم برای فروش در شهر حضور پیدا کنم و همسر هم به علت مشغله کشاورزی و دامپروری فرصتی برای آمدن با من پیدا نمی‌کند. لذا محصولاتم را یا به اهالی می‌فروشم یا یک‌جا به دلال تحویل می‌دهم».

این وضعیت نشان می‌دهد که موانع فرهنگی نه تنها فرصت‌های درآمدزایی زنان را محدود می‌کند، بلکه آنان را وابسته به واسطه‌ها می‌سازد.

فقدان بسترهای فیزیکی مطلوب در تولید کارگاهی

زنان تولیدکننده اغلب در منازل شخصی خود و بدون دسترسی به کارگاه‌های مناسب فعالیت می‌کنند. نبود کارگاه‌های تخصصی، نه تنها سرعت و کیفیت تولید را کاهش می‌دهد، بلکه فرصتی برای نمایش و بازاریابی محصولات نیز از بین می‌برد. یکی از مصاحبه‌شوندگان (شماره ۱۶) می‌گوید: «کارگاه‌های صنایع دستی منطقه از جذاب‌ترین بخش‌های گردشگری روستایی است». تولیدکننده‌ای (شماره ۳) نیز تجربه خود را چنین بیان می‌کند: «گردشگران زیادی به روستای ما برای خرید می‌آیند، اما چون اتاق ویژه‌ای برای تولید نداریم، خریدار و فروشنده همیشه معذب هستند و مشتری باید وارد حریم خصوصی ما شود»

چند نمونه دیگر نیز از دشواری‌های مشابه حکایت دارد:

«اگر یک اتاق جدا داشتیم، هر وقت تمایل داشتیم مشغول بافت می‌شدم. کارگاه بافندگی به فضای زیادی نیاز دارد» (شماره ۱۵)

«دو بچه کوچک دارم که دائم در روند تولید مشکل ایجاد می‌کنند. برایم بسیار سخت است.» (شماره ۱۱)

«دوست دارم اگر وامی بدهند داخل حیاط یک خانه ویژه تولید ایجاد کنم» (شماره ۸)

این شواهد نشان می‌دهد که فقدان فضای کارگاهی مناسب نه تنها بهره‌وری تولید را کاهش داده بلکه مانع جذب گردشگران نیز شده است.

سوگیری و ارزش‌نگاری نامطلوب نسبت به اهمیت تولیدات خانگی

یکی دیگر از موانع مهم، نگرش‌های منفی نسبت به صنایع دستی است. بسیاری فعالیت‌های هنری و تولیدات خانگی در نظام ارزشی جامعه جایگاهی پایین‌تر از مشاغل رسمی دارند و همین امر موجب تضعیف انگیزه تولیدکنندگان می‌شود. به گفته یکی از مصاحبه‌شوندگان (شماره ۷): «متأسفانه به صورت جدی به صنایع دستی نگاه نشده و کاملاً در حاشیه قرار گرفته است» یک تولیدکننده (شماره ۱۱) نیز می‌گوید: «برخی افراد آن‌را بسیار ساده و پیش پا افتاده می‌دانند و برای پرداخت هزینه چانه‌زنی می‌کنند» این نگاه تحقیرآمیز، همان‌گونه که مصاحبه‌شونده شماره ۶ اشاره می‌کند: «جفا به زحمات و ارزش‌های هنری و هویتی آثار دستی است» بنابراین، ارتقای جایگاه اجتماعی صنایع دستی نیازمند سیاست‌های فرهنگی و آموزشی برای تغییر نگرش عمومی است.

عدم دریافت حمایت‌های فکری در پشتیبانی فرایند تولید

ناآگاهی تولیدکنندگان از حقوق قانونی، بازار گردشگری، و سازوکارهای حمایتی یکی از موانع جدی توسعه صنایع دستی است. بسیاری از زنان تولیدکننده تحصیلات محدودی دارند و با نظام‌های فروش، بیمه و حمایت نهادی آشنا نیستند. مصاحبه‌شونده شماره ۹ می‌گوید: «میزان اطلاعات تولیدکنندگان درباره گردشگری و منافع آن بسیار پایین است. در حالی که گردشگران مهم‌ترین مشتریان صنایع دستی هستند» یکی دیگر (شماره ۱۱) تأکید می‌کند: «با توجه به سواد نظری پایین اکثر تولیدکنندگان، برپایی کارگاه‌های آموزشی و انگیزشی می‌تواند بسیار مؤثر باشد» این یافته‌ها نشان می‌دهد که ایجاد کانون‌های صنفی و اتاق‌های فکر می‌تواند بستری برای ارتقای دانش، انتقال تجربه و شکل‌گیری خرد جمعی در میان تولیدکنندگان فراهم سازد.

فقدان زیرساخت‌های فیزیکی و فرهنگی در مناطق روستایی

کمبود زیرساخت‌های فیزیکی و فرهنگی، از دیگر عوامل محدودکننده توسعه صنایع دستی و گردشگری روستایی است. نبود امکانات اقامتی، کارگاه‌های مجهز و خدمات فرهنگی، فرصت‌های گردشگری و اشتغال را کاهش داده و به مهاجرت روستاییان دامن می‌زند. به گفته یکی از مصاحبه‌شوندگان (شماره ۱۳): «با وجود ظرفیت‌های فراوان صنایع دستی و گردشگری در روستاهای آبه و جوزقان، اما این روستاها فاقد زیرساخت اقامتی هستند» دیگری (شماره ۶) می‌افزاید:

«به علت ناشناخته بودن منطقه و نبود زیرساخت‌های اقامتی، گردشگران مرفه این منطقه را انتخاب نمی‌کنند» این امر نشان می‌دهد که کمبود زیرساخت‌ها، حلقه مفقوده پیوند میان صنایع دستی و گردشگری روستایی است و بدون رفع این مانع، توانمندسازی زنان و توسعه پایدار محقق نخواهد شد.

راهبردها

راهبردها به مجموعه‌ای از کنش‌های کلان و خرد اشاره دارند که هم از سوی نهادهای حاکمیتی و سازمان‌های پشتیبان، و هم از جانب تولیدکنندگان و فعالان صنایع دستی می‌تواند برای کاهش موانع و ارتقای شرایط تولید و فروش به کار گرفته شود. در این میان، دو بعد کلیدی اهمیت دارند: نخست، کنش‌های حمایتی ساختاری که به وسیله نهادهای مرتبط باید در سطوح گوناگون دنبال شوند؛ و دوم، تلاش فعالانه تولیدکنندگان در تقویت مهارت‌ها، سرمایه اجتماعی و خلاقیت‌های فردی. افزایش کیفیت تولیدات بومی به نحوی که وجه تمایز آن‌ها با نمونه‌های صنعتی آشکار باشد، و همچنین ارتقای توانایی‌های اجتماعی و مهارتی تولیدکنندگان، از جمله مهم‌ترین اقدامات راهبردی است که می‌تواند آینده شغلی زنان روستایی را تضمین کند.

لزوم گستردگی حمایت‌های چندجانبه از تولیدکنندگان

یکی از پایه‌های اصلی توسعه صنایع دستی، حمایت‌های چندوجهی و پایدار از تولیدکنندگان است. تجربه نشان می‌دهد که تولیدکنندگان منفرد قادر به مدیریت همه مراحل تولید، بازاریابی و فروش نیستند. در چنین شرایطی، نقش نهادهای پشتیبان کلیدی می‌شود؛ از تسهیل در دسترسی به مواد اولیه و ابزار کار گرفته تا ایجاد بسترهای بازاریابی و نمایشگاه‌های دائمی.

این حمایت‌ها علاوه بر افزایش انگیزه تولیدکنندگان، می‌تواند موجب کشف استعدادها و خلاقیت‌های جدید شود و افراد بیشتری را به سمت فعالیت‌های هنری سوق دهد. فراهم‌سازی فضاهای استاندارد برای عرضه محصولات نیز می‌تواند گامی اساسی در تبدیل صنایع دستی به منبع پایدار درآمد باشد. به گفته یکی از مصاحبه‌شوندگان (شماره ۴): «تقویت و حمایت و تشویق هنرمندان صنایع دستی و آموزش نسل‌های جدید، مهم‌ترین شکل حمایت از هنرمندان است» مصاحبه‌شونده دیگری (شماره ۱۱) نیز اشاره می‌کند: «برخی بانوان مسن سال‌ها در فضای سنتی و بافت‌های خشت و گلی تولید می‌کنند و آثارشان از معرفت هنری بالایی برخوردار است. حیف است این آثار از چشم جامعه دور بماند؛ معرفی آن‌ها دلگرمی و انگیزه سایرین خواهد بود».

تلاش مضاعف تولیدکنندگان برای رقابت با کالاهای وارداتی

یکی از مهم‌ترین چالش‌های تولیدکنندگان صنایع دستی، رقابت نابرابر با کالاهای صنعتی و شبه‌صنایع دستی وارداتی است. ورود گسترده محصولات ارزان‌قیمت، به‌ویژه به‌صورت قاچاق، نه‌تنها بازار تولیدکنندگان محلی را تهدید می‌کند بلکه تشخیص محصول اصیل از تقلبی را برای مشتری دشوار می‌سازد.

در چنین شرایطی، تولیدکنندگان ناگزیر باید کیفیت محصولات خود را به سطحی برسانند که تمایز آشکار با تولیدات ماشینی داشته باشد. با این حال، این امر بدون حمایت نظارتی و مبارزه جدی با ورود غیرقانونی کالاها امکان‌پذیر نیست. یکی از مصاحبه‌شوندگان (شماره ۱) تأکید می‌کند: «ورود کالاهای شبه‌صنایع دستی و ماشینی، به‌ویژه از کشور چین، آسیب زیادی به کسب‌وکارهای اصیل خانگی زده است». مصاحبه‌شونده دیگری (شماره ۱۱) می‌افزاید: «کالاهای ماشینی زیادی به اسم صنایع دستی وارد می‌شود، چه قاچاق و چه غیرقاچاق» همچنین تولیدکننده‌ای (شماره ۱۹) تجربه خود را چنین بیان کرده است: «از آن‌جا که مرز دوغارون نزدیک ماست، ورود کالاهای مشابه لطمه زیادی به کارمان وارد می‌کند».

روزآمدی پایه‌های مهارتی مؤثر بر فرایند تولید و فروش

یکی دیگر از راهبردهای اساسی، به‌روزرسانی مستمر مهارت‌ها و توانمندی‌های تولیدکنندگان است. صنایع دستی نیز همانند سایر حوزه‌ها نیازمند نوآوری و انطباق با ذائقه نسل جدید و شرایط بازار است. برگزاری دوره‌های آموزشی، طراحی صنعتی و بازاریابی، و آموزش مهارت‌های دیجیتال می‌تواند به ارتقای کیفیت و افزایش فروش کمک کند. با وجود این، اغلب تولیدکنندگان روستایی به دلیل محدودیت‌های آموزشی و کم‌سوادی، آشنایی کافی با فنون نوین بازاریابی و ابزارهای فناوری ندارند. مصاحبه‌شونده شماره ۱۶ اشاره می‌کند: «ارائه صنایع دستی در مراکز گردشگری ایده خوبی است، اما به علت کم‌سوادی تولیدکنندگان و نبود امکانات، آنان قادر به بازاریابی حرفه‌ای نیستند». یکی از تولیدکنندگان (شماره ۱۹) نیز بیان می‌کند: «من سواد زیادی ندارم تا بتوانم از کارخوان استفاده کنم. در نوروز باید دستگاه کارخوان امانت بگیریم و همین باعث مشکلات زیادی می‌شود».

برخی دیگر نیز به ضرورت تغییر در طراحی‌ها اشاره کرده‌اند:

(شماره ۱): «تولید یک یا چند طرح و تکرار آن با سلیق امروزی همخوانی ندارد».

(شماره ۸): «تولیدکنندگان منطقه باید با طراحی صنعتی و طراحی پارچه آشنا شوند».

(شماره ۴): «برندینگ و بازاریابی صنایع دستی دچار ضعف مفرط است و باید ارتقا یابد».

در مجموع، برگزاری دوره‌های تخصصی، ایجاد رشته‌های دانشگاهی مرتبط، و حمایت مالی از آموزش‌های مهارتی از الزامات توانمندسازی تولیدکنندگان است.

تقویت سرمایه اجتماعی تولیدکنندگان تسهیلگر فرایند فروش

موفقیت در فروش، علاوه بر کیفیت محصول، نیازمند سرمایه اجتماعی و شبکه‌های ارتباطی گسترده است. ارتباط مؤثر با مشتریان و آشنایی با ذائقه گردشگران می‌تواند جایگاه تولیدکنندگان را در بازار تقویت کند. اما زنان روستایی اغلب به دلیل محدودیت‌های فرهنگی و اجتماعی، دایره ارتباطی محدودی دارند. برخی از تولیدکنندگان توانایی معرفی و بازاریابی محصولات خود را ندارند و همین امر موجب وابستگی آنان به واسطه‌ها می‌شود. در این راستا، رسانه‌های محلی و ملی می‌توانند نقش مهمی در معرفی صنایع دستی و تقویت اعتمادبه‌نفس تولیدکنندگان ایفا کنند. به گفته مصاحبه‌شونده شماره ۱۸: «رسانه‌ها در تعیین ذائقه مردم نقش بسیار مهمی دارند و می‌توانند برای کالا یا خدمتی مشتری جذب کنند». در مقابل، مصاحبه‌شونده شماره ۱۰ به نقش واسطه‌ها اشاره می‌کند: «برخی افراد که از قدرت بازاریابی و چانه‌زنی بیشتری برخوردارند، کالاهای دستی را به‌صورت کلی می‌خرند و با سود بیشتری می‌فروشند» این موضوع نشان می‌دهد که تقویت مهارت‌های ارتباطی، ایجاد شبکه‌های صنفی، و بهره‌گیری از رسانه‌ها و بسترهای آنلاین می‌تواند به فروش مستقیم و حذف واسطه‌ها کمک کند.

پیامدهای مقوله مرکزی: صنعتگران روستایی؛ کارآفرینان بالقوه در محاصره چالش‌های بالفعل

صنعتگران روستایی با وجود برخورداری از مهارت‌ها و ظرفیت‌های ارزشمند، در بستر محیطی و اجتماعی دشواری قرار گرفته‌اند که امکان بالفعل‌سازی توانمندی‌های آنان را محدود می‌سازد. پیامدهای این شرایط را می‌توان در چهار محور اصلی تبیین کرد:

کم‌رغبتی نسل جوان به فعالیت‌های خانگی و هنری

گرایش شغلی نسل جوان در سال‌های اخیر تحت تأثیر افزایش سطح تحصیلات، گسترش ارتباطات اجتماعی و تأثیر رسانه‌های جمعی دستخوش تغییرات جدی شده است. در حالی که در گذشته انتقال مشاغل خانگی و هنری به‌صورت موروثی به نسل بعدی صورت می‌گرفت، امروزه بسیاری از جوانان این فعالیت‌ها را فاقد جایگاه اجتماعی یا منزلت شغلی دانسته و تمایل چندانی به ادامه آن ندارند. به گفته یکی از تولیدکنندگان (شماره ۲۰): «فرزندم همگی به شهر

مهاجرت کرده‌اند و هیچ تمایلی به نشستن پشت دستگاه ندارند؛ این کار را در شأن خود نمی‌دانند». همچنین مصاحبه‌شونده شماره ۱۷ اشاره می‌کند: «نسل‌های جدید تحت تأثیر تلویزیون و گوشی‌های همراه هستند و این حرفه‌ها را از مدافتاده می‌دانند» این وضعیت منجر به کاهش انتقال دانش بومی و تهدید استمرار صنایع دستی در بلندمدت می‌شود.

دستاوردهای فردی و شغلی ناپایدار

زندگی فردی و حرفه‌ای در ارتباط متقابل با یکدیگر قرار دارند. فعالیت در صنایع دستی می‌تواند زمینه‌ای برای تقویت اعتماد به نفس، خلاقیت و شکوفایی استعدادها فراهم آورد. با این حال، فشار مسئولیت‌های خانوادگی، تعدد نقش‌ها و نبود فرصت کافی، به‌ویژه برای زنان سرپرست خانوار، مانعی جدی در مسیر پایداری شغلی آنان ایجاد کرده است. یکی از مصاحبه‌شوندگان (شماره ۳) بیان می‌کند: «مدرنیته و کالاهای ماشینی، اعتمادبه‌نفس را از تولیدات بومی گرفته‌اند، در حالی که ارزش آن‌ها کمتر از صنایع دستی نیست» دیگری (شماره ۶) تأکید می‌کند: «تولید صنایع دستی اگر بار معنوی آن بیشتر از مادی نباشد، به یقین کمتر نیست، چرا که حاصل خلاقیت انسانی است» برخی تولیدکنندگان نیز صنایع دستی را بیشتر به‌عنوان سرگرمی و پرکردن اوقات فراغت تلقی کرده‌اند. به گفته تولیدکننده شماره ۱۶: «یک دستگاه دار دارم و در ایام بیکاری مشغول بافت می‌شوم؛ برایم بیشتر جنبه شخصی دارد تا تجاری» این رویکرد نشان می‌دهد که بخش قابل توجهی از فعالیت‌ها به جای تبدیل شدن به یک شغل پایدار، در سطح فردی و غیررسمی باقی مانده است.

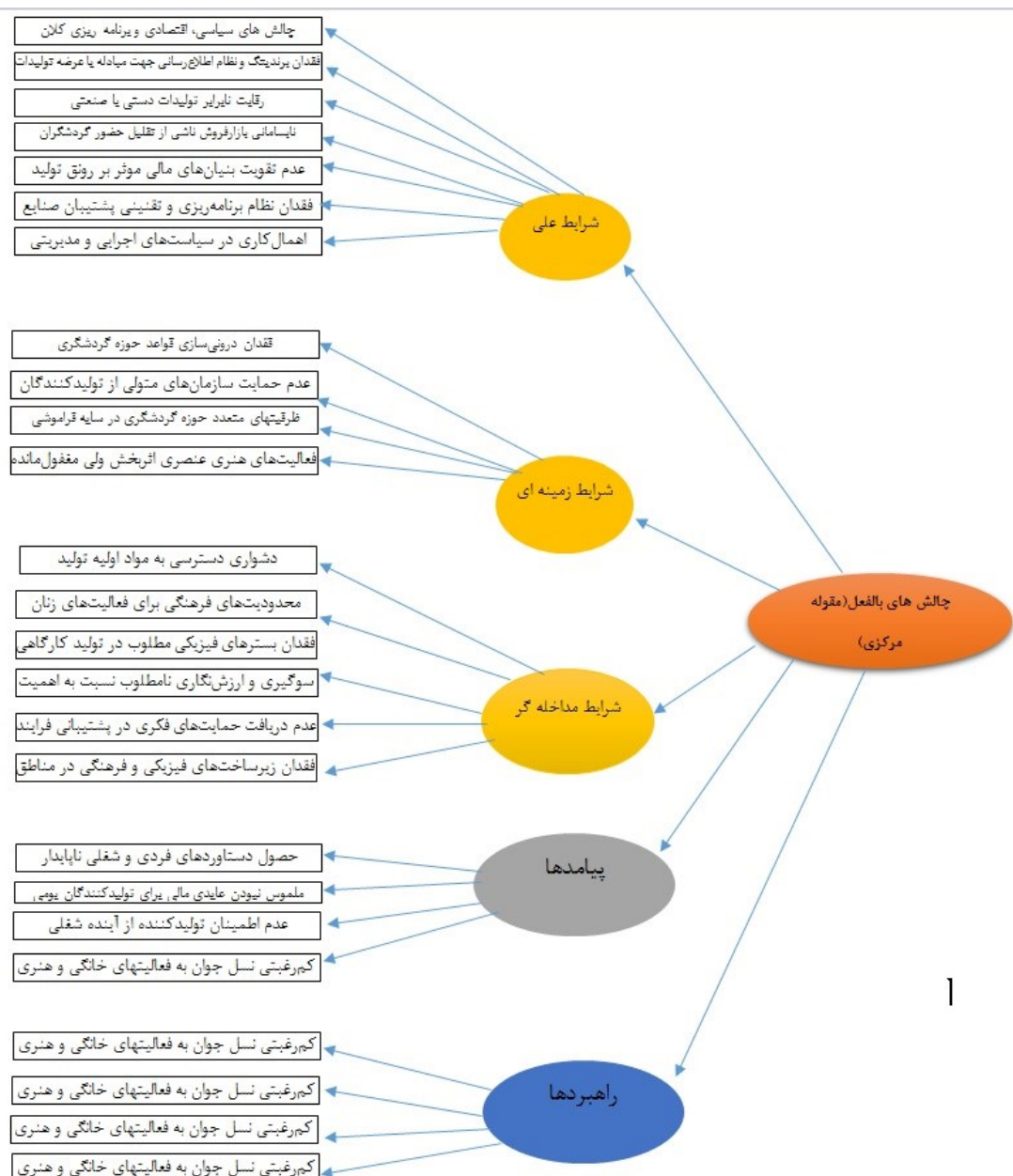
ملموس نبودن عایدی مالی برای تولیدکنندگان بومی

یکی از جدی‌ترین چالش‌ها در صنایع دستی روستایی، ضعف بازاریابی و حضور پررنگ واسطه‌ها است که موجب می‌شود سهم اصلی سود به جای تولیدکنندگان، نصیب دلالان شود. از سوی دیگر، افزایش مداوم هزینه‌های مواد اولیه و محدودیت قدرت خرید مشتریان محلی، فشار مضاعفی بر صنعتگران وارد کرده است. به گفته یکی از تولیدکنندگان: «هرچند تقاضا کم شده باشد، ناچارم محصولات را با حداقل ۲۵ درصد تخفیف به دلالان یا خریداران عمده بفروشم تا بتوانم چرخه زندگی را بچرخانم» دیگری (شماره ۲) اظهار می‌کند: «به دلیل مشغله فراوان، نمی‌توانم کالا را مستقیم بفروشم و مجبورم با دستمزد اندک به واسطه‌ها بسپارم» همچنین تولیدکننده شماره ۱۰ اشاره می‌کند: «دستمزد کارگر هیچ‌گاه متناسب با تورم افزایش نیافته است» این شرایط باعث شده که بسیاری از تولیدکنندگان ارزش واقعی هنر خود را در بازار دریافت نکنند و انگیزه‌شان برای ادامه فعالیت کاهش یابد.

عدم اطمینان از آینده شغلی

یکی دیگر از پیامدهای اساسی، نبود امنیت شغلی و بیمه برای صنعتگران است. فعالیت‌های صنایع دستی غالباً به‌صورت خویش‌فرما انجام می‌شود و حمایت نهادی کافی در دسترس نیست. این مسئله نه‌تنها موجب نگرانی نسبت به آینده شغلی می‌شود، بلکه هزینه‌های درمانی و معیشتی را نیز برای تولیدکنندگان افزایش می‌دهد. به گفته تولیدکننده شماره ۱۰: «بیمه نداریم و کسی از ما حمایت نمی‌کند» تولیدکننده شماره ۱۶ نیز بیان می‌کند: «قالی‌بافی انگار اصلاً شغل محسوب نمی‌شود؛ دولت فقط مشاغل پشت‌میزنشینی را شغل می‌داند» یکی دیگر از مصاحبه‌شوندگان (شماره ۱۳) اضافه می‌کند: «بیمه نیستیم و هر بار به پزشک مراجعه می‌کنم مجبورم آزاد پرداخت کنم؛ بخش زیادی از درآمد صرف درمان می‌شود» در نتیجه، بسیاری از صنعتگران روستایی با ابهام جدی در تداوم فعالیت خود مواجه‌اند و همین مسئله مانع از توسعه پایدار صنایع دستی و تبدیل آن به یک فرصت اقتصادی پایدار می‌شود.

برای جمع‌بندی یافته‌ها، نمودار ارائه شده در شکل ۴ چالش‌های بالفعل، پیامدها و راهبردها را به طور خلاصه ارائه شده است.

شکل ۴. چالش‌های بالفعل، پیامدها و راهبردها بخش کیفی

Figure 4. Actual challenges, consequences, and strategies of the qualitative sector

نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش نشان داد که صنایع دستی روستایی و به‌ویژه فعالیت زنان تولیدکننده، با وجود برخورداری از ظرفیت‌های فرهنگی، اقتصادی و هویتی، در محاصره مجموعه‌ای از موانع ساختاری، نهادی و فرهنگی قرار دارد که تداوم و پایداری آن را تهدید می‌کند. داده‌های حاصل از مصاحبه‌های کیفی به‌خوبی نشان دادند که این فعالیت‌ها، اگرچه ریشه در مهارت‌های سنتی و انتقال نسلی دارند، اما در شرایط کنونی قادر به پاسخ‌گویی کامل به نیازهای بازار و رقابت نابرابر با تولیدات صنعتی و وارداتی نیستند.

چالش‌های شناسایی شده را می‌توان در سه سطح اصلی تحلیل نمود:

۱. سطح خرد (فردی و خانوادگی): محدودیت فضای کارگاهی، ضعف دانش بازاریابی، ناآگاهی از حقوق قانونی و حرفه‌ای، و فشارهای فرهنگی و خانوادگی بر زنان، نقش مهمی در محدودسازی فرصت‌های آنان ایفا کرده است. به‌ویژه، فقدان مهارت‌های نوین طراحی و تبلیغات و عدم توانایی در بهره‌گیری از ابزارهای دیجیتال، مانع مهمی در مسیر ارتقای تولید و فروش محسوب می‌شود.

۲. سطح میانی (اجتماعی و محلی): ضعف در سرمایه اجتماعی، فقدان تعاونی‌های قدرتمند برای تأمین مواد اولیه و بازاریابی و نبود نهادهای پشتیبان محلی، ظرفیت بالفعل صنایع دستی را تضعیف کرده است. روایت‌های تولیدکنندگان نشان داد که نگاه منفی جامعه به مشاغل خانگی و صنایع دستی، علاوه بر تضعیف انگیزه فردی، جایگاه اجتماعی این فعالیت‌ها را نیز در حاشیه قرار داده است.

۳. سطح کلان (ساختاری و نهادی): ناکارآمدی سیاست‌گذاری‌ها، نبود طرح جامع ملی برای صنایع دستی، ضعف حمایت‌های مالی و اعتباری، و ورود کالاهای ارزان‌قیمت شبه‌صنایع دستی از مهم‌ترین موانع توسعه پایدار بوده‌اند. بی‌ثباتی اقتصادی و سیاسی و تأثیر مستقیم آن بر بازار گردشگری، در کنار تحریم‌ها و همه‌گیری کرونا، نیز به‌عنوان متغیرهای مداخله‌گر نقش تعیین‌کننده‌ای در کاهش تقاضا و محدودیت بازار داشته‌اند.

از منظر نظری، یافته‌ها نشان می‌دهد که صنایع دستی روستایی صرفاً یک فعالیت اقتصادی نیست، بلکه پیوندی عمیق با میراث فرهنگی، هویت اجتماعی و دانش بومی دارد. در نتیجه، نادیده گرفتن این ابعاد و تمرکز صرف بر جنبه‌های اقتصادی، به تضعیف همزمان ابعاد فرهنگی و اجتماعی منجر می‌شود. این نتیجه با ادبیات موجود در حوزه توسعه روستایی همسو است که بر ضرورت رویکردهای یکپارچه و چندبعدی تأکید دارند.

از نظر کاربردی، نتایج حاکی از آن است که توانمندسازی زنان روستایی در حوزه صنایع دستی مستلزم دو دسته اقدام کلیدی است:

نخست، «اقدامات ساختاری» از سوی دولت و نهادهای پشتیبان در زمینه حمایت مالی، «ایجاد زیرساخت‌های کارگاهی و گردشگری، تقویت نظام اطلاع‌رسانی و برندینگ، و مبارزه با قاچاق و واردات محصولات تقلبی؛ دوم، تلاش فعالانه تولیدکنندگان» برای ارتقای مهارت‌های فردی، خلاقیت در طراحی، بهره‌گیری از فناوری‌های نوین بازاریابی و تشکیل شبکه‌های هم‌افزا. تنها در صورت تحقق همزمان این دو دسته اقدامات می‌توان به پایداری و رقابت‌پذیری صنایع دستی در سطح ملی و بین‌المللی امیدوار بود.

به‌طور کلی، نتایج این پژوهش تأکید می‌کند که صنایع دستی روستایی ظرفیت آن را دارد که به‌عنوان موتور محرک توسعه پایدار روستایی عمل کند، به شرط آنکه موانع ساختاری، نهادی و فرهنگی موجود برطرف شوند. تحقیق Zarandian (2024) نیز نشان داد که موانع اشتغال زنان در حوزه صنایع دستی شامل موانع اجتماعی، خانوادگی، دولتی، بازار و مهارتی هستند. در مورد نتایج «اهمال کاری در سیاست‌های اجرایی و مدیریت» و تأثیرات منفی آن در توسعه صنایع دستی، با نتایج تحقیق Bouzarjomehri & Eslamfard (2017) که کاهش درآمد صنایع دستی را در بی‌برنامگی نهادی و ضعف هماهنگی سازمانی است، همسویی دارد. سیاست‌گذاری‌ها بر مبنای رویکردی جامع، سیستمی و بومی‌محور بازتعریف گردند. در غیر این صورت، روند فعلی می‌تواند به تضعیف مستمر انگیزه‌ها، خروج زنان از چرخه تولید، و در نهایت افول یکی از مهم‌ترین میراث‌های فرهنگی کشور منجر شود. بنابراین با کاهش چالش‌های موجود در حوزه صنایع دستی زنان با راهبردهای عنوان شده، می‌توان به توسعه روستایی و توسعه گردشگری پایدار نائل گردید و با ایجاد اشتغال و درآمدزای پایدار و ارائه محصولات باکیفیت، نقش صنایع دستی بعنوان کاتالیزوری در توسعه گردشگری پایدار روستایی آشکار شود.

References

- Arabghani, A., Sayyedmirzaee, S. & Kaldi, A. (2020). Empowerment Analysis of Rural Women in Handicrafts (Studied Case of Eshgh Abad Neyshabur District). *Islamic Art*, 15(36), 369-393. <https://doi.org/10.22034/ias.2020.106461>.
- Ashuri, F. (2004). Study of Handicrafts of Gilan Province and its Role in Economic Conditions of People. *Scientific- Research Quarterly of Geographical Data (SEPEHR)*, 13(50), 25-31. https://www.sepehr.org/article_28141.html?lang=en.
- Boroumand, A., & Bouzarjomehry, K. (2026). Empowering rural women through handicraft development: a pathway toward local sustainability in Razavi Khorasan Province, Iran. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 16(1), 37. <https://doi.org/10.1007/s40497-026-00517-z>.
- Bouzarjomehri, K. & Eslamfard, F. (2017). Reviewing the Barriers and Problems of Rural Indigenous Industries Development; The Study of Carpet and Gabbeh in Zarrin Dasht County. *Journal of Rural Research*, 8(2), 194-207. <https://doi.org/10.22059/jrur.2017.62672>.
- Divsalar, A. (2016). The Role of Handicrafts in Rural Tourism Economy Case: Foothill Villages of Behshahr County. *Space Economy and Rural Development*, 5(16), 161-174. <https://doi.org/10.18869/acadpub.ser.5.16.161>.
- Darban Astaneh, Alireza (2006), Sustainable Rural Tourism and its Evaluation Indicators, Special Issue of the First Conference on Rural and Nomadic Tourism Development, Organizations and Municipalities of Iran, pp. 51-61 (in Persian).
- Esmaceli, M. R. & Habibi, M. (2017). Strategic Marketing Model for the Iranian Handicraft Based on Grounded Theory. *New Marketing Research Journal*, 7(2), 93-114. <https://doi.org/10.22108/nmrj.2017.21800>.
- Fallah-Tabar, N. (2018). Assessing the role of rural women in handicrafts and promoting sustainable rural development: A case study of Javadabad, Varamin. *New Attitudes in Human Geography (Human Geography)*, 10(2), 129-146. <https://sanad.iau.ir/fa/Article/859769?FullText=FullText>.
- Golmohammadi, F. (2010). Deployment of Handcraft Industries and Average Technology in Rural Areas of Iran for expansion of Tourism and Sustainable Rural Employment. *JHRE*. 29(131), 73-94. <http://jhre.ir/article-1-34-fa.html>.
- Gough, K. V., & Rigg, J. (2012). Reterritorialising rural handicrafts in Thailand and Vietnam: a view from the margins of the miracle. *Environment and Planning A*, 44(1), 169-186. DOI: 10.1068/a44175.
- Hassan, H., Tan, S. K., Rahman, M. S., & Sade, A. B. (2017). Preservation of Malaysian handicraft to support tourism development. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 32 (3). 402-417.
- Levy, S.E., Hawkins, D.E. (2009). Peace Through Tourism: Commerce Based Principles and Practices. *J Bus Ethics* 89 (Suppl 4), 569-585. <https://doi.org/10.1007/s10551-010-0408-2>.
- Majidi, F. (2017). Survey on the historical relation of handicrafts and industrial design in Iran. *Journal of Fine Arts: Visual Arts*, 22(3), 121-129. <https://doi.org/10.22059/jfava.2017.217483.665520>.
- Mir Katouli, J., Mir Katouli, J. & Mossadegh, R. (2011). A Study on the Rural Tourism Status and Its Role on Handicraft Business Development. Case study: Southern Estarabad, Gorgan. *Journal of Urban - Regional Studies and Research*, 2(7), 137-154. https://urs.ui.ac.ir/article_19977.html?lang=en.
- Moradi, M. (2013). Handicrafts in rural development: A case study of the villages surrounding Lalejin, Hamadan Province [Master's thesis]. Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Faculty of Literature and Humanities, Department of Geography.
- Parnwell (2018). Tourism and rural handicrafts in Thailand: Published in *Tourism in South-East Asia* 26 October 2018. Geography, Sociology. *Tourism in South-East Asia*.
- Pop, C., Cosma, S. & Panait, L. (2003). Ecotourism and rural tourism in Maramures, Romania". *Proceedings of International Ecotourism Conference, Sustainability of Ecotourism Development in a Competitive Global Environment*, 15-17 aprilie, Universiti Putra Malaysia, Kuala Lumpur, Malaezia, pag.
- Ramezanzadeh lasboyee, M. & Zaal, M. H. (2016). Crafts features Analysis to develop heritage tourism an (O.P.C.T.L) model (Case study: Mazandaran province). *Spatial Planning*, 5(4), 87-102.

- Rogerson, C. M. (2007). Tourism routes as vehicles for local economic development in South Africa: The example of the Magaliesberg Meander. In *Urban forum* (Vol. 18, No. 2, pp. 49-68). Dordrecht: Springer Netherlands. <https://doi.org/10.1007/s12132-007-9006-5>.
- Shariati, S & shafiei, Z. (2018). "Rebirth": Qualitative study of the emerging phenomenon of modern handicrafts in networks era. *Journal of Sociology of Art and Literature*, 10(1), 189-229. <https://doi.org/10.22059/jsal.2019.257568.665619>.
- Soltani, Z., Goodarzi, M. & Fayazi, M. R. (2024). Investigating and Analyzing the Factors Affecting The Development of Creative Tourism in Rural Areas (Case Study: Southern Mian Ab Village in Shushtar Township). *Space Economy and Rural Development*, 13(48), 39-64. <https://doi.org/10.61186/serd.13.2.4>.
- Todaro, Michael. 1987. *Economic Development in the Third World*, Translation of Ghomali Farjadi, PBO.
- Yaqubi, M, Sardar Shahraki, A.& Karbasi, A. (2023). Analysis of obstacles to the development of rural handicraft cooperatives market in Sistan and Baluchestan province. *Rural Development Strategies*, 10(4), 513-540. <https://doi.org/10.22048/rdsj.2023.359418.2046>.
- Zarandian, N. (2024). Identifying the Network of Subjects Related to Women's Employment in Rural Handicraft Industries. *Journal of Rural Research*, 15(4), 139-153. <https://doi.org/10.22059/jrur.2025.378363.1959>.